

POLITIKAI RENDSZEREK HÁBORÚJA – CSILLAGOK KÖZT A JÖVŐNK?

Bósz Anett

(Budapesti Corvinus Egyetem)

(Tóth Csaba: *A sci-fi politológiaja*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016. 360 oldal, 2990 Ft)

Kétségtelen, hogy nem szokásos sci-fiket elemezni a politikatudományban, bár a politikatudományban, főleg annak klasszikusainál folyamatosan jelen volt a tudományos fantasztikus elem. Ilyenek voltak Platón Atlantisza, Campanella Napállama, vagy Cyrano de Bergerac Holdbéli utazása. Az elmúlt 40 év sci-fije így rólunk szólnak, nekünk is üzennek, ezért érdemes komolyan venni őket. A globális kihívásokra adott válaszok elégtelensége vagy hiánya miatt nagy kérdés, mi lesz az emberiség jövője. Kérdés, van-e egyáltalán jövő, és ha van, akkor az emberiség milyen gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés mellett élheti majd életét. Ezekre a kérdésekre adhat választ Tóth Csaba *A sci-fi politológiaja* című könyve.

A könyvet a szerző nyolc fejezetre tagolta, az első öt fejezetben egy-egy sci-fi politikai rendszereivel és társadalmi berendezkedésével foglalkozik. A további három fejezet már több művet említve, társadalmi és politikai kérdéseket feszeget, mint az egyenlőség és egyenlőtlenség kérdésköre, demokráciák és diktatúrák természete, valamint kultúrák találkozásának lehetséges forgatókönyvei.

A könyv hosszan foglalkozik a hatalmi ágak szétválasztásával, a fékek és ellensúlyok rendszerével, illetve a fentiek nem léte esetén fennálló zsarnoksággal, valamint az alkotmányos renddel és annak lehetséges anomáliáival. „A három hatalmi ág egy kézben való összpontosulása a zsarnokság.” (26. o.). A könyv elemzi a politikai értelemben vett felelősséget és felelőtlenséget. Példát megnevezve rámutat, hogy a *Csillagok háborújában* a Jedi Tanács politikai értelemben vett felelőtlensége (33. o.) mélyen antidemokratikus elv. A szerző bemutatja, hogy a Régi Köztársaság jóval stabilabb rendszer volt, mint a Birodalom, amely egy hatalmi ágak részleges szétválasztásán alapuló, konföderatív állam volt. Tóth Csaba értelmezésében a film nem más, mint a demokrácia dicsőítése a diktatúrával szemben. A félelemre épített diktatúra, a katonai dik-

tatúra buktatói is elemzett kihívások a könyvben: egy ilyen államban ugyanis, valódi lojalitás nem alakul ki az állampolgároknak, hiszen nem érzik magukénak a rendszert, de ahová a diktatúra rendvédelmi szervei nem jutnak el, ott a diktatúra gyöngye.

Az *éhezők viadalát* feldolgozó fejezet mélyebbre ás a diktatúrák és a különböző hatalomtechnikai, valamint szociálpszichológiai eszköztárban. Jóval realistább képet fest a zsarnokságról és a zsarnokság elleni lázadásról, mint a Csillagok háborújának fejezete. E fejezet a politikai felelősség hiányát, az önkormányzatiságot és annak felszámolását, politikai jogokat, polgárjogot, jogfosztott társadalmi rétegek diktatúrán belüli lehetőségeit elemzi. A politikai rendszer elnyomó jellegét súlyosbítja, hogy az önkormányzatiság elvének teljes nélkülözésével vezetett birodalmat ismerünk meg (67. o.) – ez azt jelenti, hogy a különböző társadalmi rétegeknek, régiók lakóinak nincs ráhatásuk saját sorsukra.

A műben felvázolt szektoroknak nincs lehetőségük önellátásra, de együttműködésre sem (69. o.), vagyis a diktátor által működtetett rendszer nélkül elvágják az ellátás útvonalaikat, és mindenki rosszul jár. A zsarnokság fő fenntartója az egzisztenciális félelem.

Árnyaltabb és realistább emberképet mutat be a fejezet abból a szempontból, hogy lázadás költségeit mérlegelik a lázadók, és tisztában vannak vele, hogy sikerének valószínűsége kicsi (61. o.). Kérdés, hogy a forradalmárok felismerik-e azt, hogy forradalmat nem maguknak, hanem a jövő generációinak csinálnak. További költség, és ez talán a leginkább visszatartó: nem tudni, hogy az új hatalomra kerülő elit vajon jobb lesz-e, mint amilyen a jelenlegi diktátor. Innen a gondolat, hogy a rendszer ugyan nem igazságos, de stabil (77. o.), és nem biztos, hogy megéri instabilitásra cserélni. A „morálisan felsőbbrendű ellenállás” ebben a helyzetben megkérdőjeleződik.

A *Dűné*ben a nyomor és fényűzés egymás mellett léteznek (97. o.). A gazdagok fényűzését a számukra szinte korlátlan mennyiségben elérhető erőforrás termeli újra. A *Dűne* világa a zsarnokságot, terrort és despotizmust mutatja be. Vallási vezetők ígérnek egy jobb világot, amelyet végül még rosszabbul rendeznek be, mint elődeik (99. o.). Az új rend megteremtése a régi teljes megsemmisülését jelenti, de a jó és a rossz király vetélkedéséből hiába kerül ki a jónak hitt szereplő, az alattvalóknak a következő rendszerben sincsenek jogaik, nincs alkotmányos kontroll. Egy igazságtalan, korrupt rendszert egy kegyetlen diktatúra vált (102. o.), amely még az erőforráshoz való hozzáférést is megszünteti. A forradalom utáni rendszer a gazdasági rendszert is összeomlasztja (117. o.). A jogállamiság, az önkormányzatiság és az alapvető jogok teljes nélkülözése jellemzi e világot.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a szűkösség problémája okozza-e az emberiség gyarlóságát, hiszen egy „morálisan érettebb” társadalom működik a *Star Trek*ben, köszönhetően annak, hogy az egész társadalom a Maslow-piramis

csúcán helyezkedik el (139. o.). A valódi hatalom a szerző olvasatában az, hogy hatással vagyok a saját sorsomra – amit anyagi javak birtokában érhetnek el. Az idealizmus és realizmus közti vita jellemzi a fejezetet (142. o.). A különböző fajok különböző politikai berendezkedést vázolnak fel. A fejezet kimondja, hogy a világban akkor van béke, amikor az idealista ideológia dominál (155. o.). A realista felfogásban működő hatalomfenntartásban – gyenge központi hatalom esetén – nagy szerepe van a hadseregnek (151. o.). A Star Trekben megjelenő társadalmi hierarchiát a katonai rangok adják, mert átértelmeződik a munka, a munkapiacra nem állhat fel erőssorrend az emberek között, csakúgy, ahogyan a fogyasztott vagy egyes emberek számára fogyasztható anyagi javak tekintetében sem.

A másik civilizáció életébe való nem beavatkozás dilemmáját is elemzi a könyv. E kérdéskör tükörképe megtalálható a földi realitásban. Lehetséges-e megdönteni bármilyen diktatúrát, külső eszközökkel, akár csak segítve a zsarnokságot elszenvető társadalom belülről megindult harcát? Lesz-e ebből stabil hatalom? Nem váltja-e még keményebb kezű diktátor, vagy mindent felémészto káosz az igazságtalan, de stabil hatalmat? (160. o.)

Amennyiben igaz az az állítás, hogy a demokrácia a diktatúránál hatékonyabban képes szolgálni a társadalom tagjainak jólétét, úgy egy fejlettebb társadalom segítheti az alacsonyabb társadalmi fejlődési lépcsőfokon leledző közösség fejlődését. Ez azonban nem nélkülözheti a demokratikus elveket, amelyek katonai, vagy egyéb beavatkozás formájában, távolról sem valósulnak meg. A nemzetközi kapcsolatok szintjén éppolyan nélkülözhetetlenek ezek az elvek, mint nemzetállami szinten.

A *Toren Igazságát* elemző fejezetben, a kemény katonai diktatúrából, puha diktatúrába való átmenetet ismerteti a könyv, melynek elszenvetője egy meritokratikus berendezkedésű, egyistenhívő társadalom. A zsarnokságot stabilizálja a régi elittel való kiegyezés, a birodalmat pedig az expanzív katonai erő. Terjeszkedése hasonlít a muszlimok terjeszkedésére, hasonlóságokat mutat a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió berendezkedésével (177. o.). A hatalom nem pusztán az elittel, a társadalommal is kiegyezik: a Birodalom gondoskodik minden alattvalójáról (Mintha alapjövedelmük lenne – 181. o.). Az önkormányzatiság elve pedig működik az országban. Mindezek ellenére a politikai kultúra, épp a diktatúra létrehozása és később kialakított szerkezete miatt nem segíti a politikai kultúra kialakulását. Ez hosszú távon a lehető legjobb szcenárióhoz képesti jólétsökkenést és társadalmi veszteségeket okoz.

A „mi és ők” (193.o.) kérdéskörét egy vegyes – nem pusztán egyetlen sci-fi politikai és társadalmi berendezkedéséből összeállított – fejezet tárgyalja. A tiszta realizmus az, amely azt mondja, nincs két civilizáció, amely képes békében élni egymással (208. o.). Szimbiózis ilyen értelemben nem, élősködés elképzelhető (209. o.). A *District 9* megmutatja, hogyan bánna az emberiség csillagközi menekültekkel. A liberális vagy idealista eszmerendszer a filmmel

szemben azt mondja: az ember, az emberiség fejlődik, a béke és a békés együttélés megteremthető. Kérdés, hogy erőszak nélkül teremthető-e új egyensúly. Felvetődik a robotika kérdésköre, és az, hogy vajon valaha vita tárgyát képezi-e az emberiség életében a robotok „emberi jogi” kérdésköre.

A politikai és gazdasági természetű elnyomás különbségeivel foglalkozik a könyv további fejezete, a hatalmi harcok gazdasági dimenzióit (240. o.) elemzi. E fejezet is felveti, mit okoz a szűkösség megszűnése (244. o.). Motivációs problémát teremt, vagy inkább motivációs rakétaként szolgál, amely azt eredményezi, hogy az önmegvalósítás válik fő céllá, az életben maradás helyett? *Mit okoz az egzisztenciális teher lekerülése a vállunkról?* – ezzel a kérdéssel nem foglalkozik a könyv. Azzal azonban igen, hogy a szűkösség és a nélkülözés egyfajta motiváció.

Az egyenlőség és egyenlőtlenség viszonyával érdemes mélyebben is foglalkozni, hiszen a fenti kérdés megválaszolása nélkül nem lehet megnyugtató választ kapni rá. Új típusú társadalom létrejöttét feltételezi a szűkösség problémájának megszűnése. Egy olyan társadalomét, amelyben az önmagam megtalálása lesz a fő cél, nem pedig a hiánypótlás. A science fiction világában a szűkösség problémájának megszűnésével, egy pénz nélküli világ úgy küszöböli ki az eddig ismeretlen társadalmi helyzetből potenciálisan adódó anomáliákat, hogy a katonai rangok lépnek a státuszszimbólumok helyére. A társadalmi elitet a katonatisztek képzik (248. o.).

Azt feltételezik, ha minden munkát robot végez, az emberek kevésbé találkoznak egymással, és ezért elidegenednek egymástól: egyre kevesebb lesz a társas kapcsolat. E fejezet minden bizonnyal arra a tételre alapoz, hogy a túlzott jólét stagnálást okoz (253. o.). A könyv állítása szerint nincs harmadik út, csak a beletörődés és a lázadás. Egy erőszakosan fenntartott rendszer pedig ingatag, talán utóbbi sikerrel is járhat.

A szerző arra a következtetésre jut, hogy nehéz elnyomók és elnyomottak nélkül társadalmat építeni, mert a teljes egyenlőség csak erőszakkal tartható fenn. Szemben a könyv állításaival, úgy vélem, van kiút a robotok által végzett munkák okozta társadalmi csapdából. A hagyományok őrzése, annak tudata, hogy tudnunk kell hozzányúlni a világhoz, alakítani rajta. Léteznek munkák, amelyek ahhoz segítenek hozzá, hogy közel tudjunk maradni az alkotáshoz, a teremtéshez és embertársainkhoz is. A természet közelsége vagy a kerti munka például ilyen.

Közgazdasági kérdés, hogy a robotok által végzett munka világában hogyan oldódik meg a jövedelemelosztás – ezzel a science fiction alkotások alig foglalkoznak, így Tóth Csaba könyvéből hiányzik, noha fontos vetülete az egyes fejezetek által feszegetett kérdésköröknek. Erre a kihívásra válasz lehet a közösségi tulajdontól kezdve, a robotok részvénytársasági formán keresztül való egyéni birtoklásán át, egészen az alapjövedelemig, vagy akár a központi állami elosztásig sok minden.

A könyv utolsó fejezeteiben rendszerszintű megállapításokat tesz, hátrahagyva az egyes science fiction világok elemzését. Ugyan a demokráciák esetében elmondható, hogy a politikai viták diszfunkcionalitása akadályozza a rendszer működőképességét (276. o.), és úgy tűnhet, hogy a politikai elit nem képes megbirkózni az előtte álló kihívásokkal (277. o.), valamint a vitatkozó politikusok kompromisszumképtelensége válaszképtelenséget eredményezett, és a diktatúra „legalább hatékony” (278. o.), de a látszat csal. A demokratikus rend lebontásában érdekeltek gyakorta maguk teremtenek anomáliákat a demokráciákban, hogy aztán azokra hivatkozva kritizálják a rendszert és nagyit-sák fel hiányosságait (279. o.).

A liberális demokráciák sajátossága és vívmánya éppen az, hogy a közjó is vita alapján alakul ki (280. o.). A hatalmi pozíciókba került egyszemélyi vezetők azonban nem a közjót, hanem a saját érdekeiket szolgálják (281. o.). A választók gyakorta elfelejtik a demokráciák előnyeit – áll a könyvben.

A sci-fi univerzumok problémáinak alapjául gyakorta szolgál a fékek és elensúlyok hiánya (284. o.). Sok hiányosság kiküszöbölhető volna egy jól működő, demokratikus rendszerrel és a jogállam megszilárdításával. A hatalmi ágak szétválasztása nélkül nem építhető hosszú távon stabil rendszer (286. o.). Amennyiben az egyes szereplők moralitásán múlik a rendszer stabilitása, az a rendszer ingatag. A nép általi felhatalmazás és a transzparencia adja a legfontosabb elemeket. Mindamellett biztosított, hogy az éppen választási győzelemhez sajátjait nem juttató kisebbség jogai sem csorbulnak, illetve nem csorbulhatnak (288. o.).

Az a helyzet, amiben az emberi kapcsolatok alapját az együttműködés adja, teremthet egy jobb világot. A „hozzá nem értő” tömegek szavazatainak problémájára – amelyet érint a könyv – én az oktatás fontosságát hangsúlyoznám.

„A *sci-fi politológia*ja”-ban megjelenik, hogy a különböző politikai berendezkedések a versengő alternatívák és a társadalom lehetséges részvétele szerint oszthatók be. Ismerünk alacsony és magas részvételt, valamint az alternatívák széles és szűk körét. Alacsony részvétel és széles alternatívakör esetén beszélünk kompetitív oligarchiáról. Magas részvétel és az alternatívák széles köre esetén beszélünk demokráciáról. Az alternatívák szűk köre és az alacsony részvétel együttes megléte mellett alakul ki zárt hegemonia, magas részvétel és szűk alternatívakör mellett pedig inkluzív hegemonia. A legkegyetlenebb diktatúrák azok, ahol sem versengő alternatívák, sem a társadalom részvétele nem áll rendelkezésre.

Ugyan a demokráciáknak sokszor fel lehet róni olyan hibákat, mint a rövidtávú hasznok előtérbe helyezése a hosszú távú célokkal szemben, a szakértői háttér nélkülözése vagy a populizmus, mégis mindig ott van a korrekció lehetősége, ami egy diktatúrában nem áll rendelkezésre. Amíg ember él az univerzumban, mindig lesznek olyanok, akikben erős hatalomvágy dolgozik. A demokráciák nagy előnye, hogy motivációval szemben állítanak motivációt,

így nem az emberi természet megváltozásában bízunk, hanem abban, hogy a játékszabályok többoldalú betartásával a fékek és ellensúlyok olyan rendszere alakul ki, amely megakadályozza, hogy bárki is megfékezhetetlen és ellenőrizhetetlen hatalomra tegyen szert – írja Tóth Csaba (314. o.).

A demokráciák fenti tulajdonsága miatt, hosszú távon – elméletileg – senkit sem szorítanak olyan sarokba ezek a rendszerek, szemben a diktatúrákkal, ahol ne nem marad harmadik út, csak a tűrés, vagy a lázadás (293. o.). A sarokba szorított társadalom törvényszerűen fellázad, és elsőpri a diktatúrát, míg a kisebbségnek is jogokat és egyenlőséget biztosító liberális demokráciában ez a veszély nem áll fenn, így elméletileg szabad az út az akár több ezer évig is fenntartható, stabil és a társadalom tagjaira nézve mindenképp igazságosabb rendszer fennmaradása előtt.

KONKLÚZIÓ

Tóth Csaba könyve arra keresi a választ, mi történhet az emberiséggel, amely a huszadik század elejétől kezdve számos esetben élt át válságokat, melyeknek milliók estek áldozatául, és itt nem pusztán azokra kell gondolnunk, akik az életükkel fizettek egy diktatúra működéséből fakadóan, de azokra is, akik évtizedeket éltek le jogfosztottságban, egzisztenciális félelemben, vagy akár politikai menekültként, távol a saját hazájuktól.

Az emberiség válaszokat keres a felmerülő kérdésekre, ugyanakkor a kérdések sem vetődtek fel világosan, hiszen elhomályosítják őket a társadalmi feszültségek, amelyek a közösségek tagjainak széles körében generálódtak. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a globális kihívásokra adott válaszok hiánya, az elodázott intézkedések, a sokszor határozatlan és káoszt teremtő intézkedések mind azt üzenik, hogy az egyes nemzetállamok, de akár a nemzetközi közösségek is rossz kézben vannak.

A globalizált világban nyitott kérdés a fejlődés következő lépcsőfoka. Nem pusztán gazdasági és társadalmi dimenziót tekintve, de a politikai rendszerek jövőjét illetően sem látunk tisztán. A 2000-es évek első másfél évtizedének gazdasági és társadalmi folyamatainak következményeként a populizmus új hulláma jelent meg. Az autoriter törekvésű politikusok népszerűség-növekedése, míg a centrista és mérsékelt politikai irányzatok képviselőinek népszerűség-vesztése tapasztalható az euroatlanti szövetségi rendszer tagországaiban, de azon kívül is.

A XX. század világpolitikai és társadalmi folyamatai után, a bipoláris világ összeomlását követően, a nemzetállamok és regionális integrációk társadalmi keresték a lehetőséget egy új társadalmi-gazdasági modell kialakítására. Ez a modell geopolitikai szinten időlegesen nagyobb stabilitást biztosított ugyan, de belső, szerkezeti instabilitása miatt felbomlóban van. E szerkezeti instabilitás lényege, hogy a hosszú távú politikai célokat nem tudta világosan

kifejezni, és ezért gazdasági kényszerként állította be azokat. Olyan társadalmi kommunikációt folytatott, s olyan elméleti keretet támogatott, amelyben a piac – beleértve a világpiacot – működése szavatolja a jólétet és a biztonságot. E feltevés nyilvánvalóan hamis, kritikáját a közgazdaságtan történetében többször is megfogalmazták, azonban egyrészt ez nem azt jelenti, hogy az elmúlt 25 év gyakorlata összhangban lett volna a hirdetett piaci modellel, másrészt a kritikáknak össze kell tudniuk egyeztetni a gazdálkodói szabadság eszméjét a létbiztonsággal. Erre egy jól szervezett piac alkalmas lehet.

Mivel a politikai főáram válaszképtelennek mutatkozik több olyan kihívást illetően, amelyek hatékony választ és cselekvést kívánnak, helyüket több esetben a szélsőségek, a radikális megoldásokban gondolkodó politikai irányzatok vették át, amelyek nem riadnak vissza a demokratikus intézményrendszer és a jogállam csorbításától, de akár társadalmi csoportok jogfosztásától sem.

A XXI. század kihívásai több dimenziósak. Adott a gazdasági kihívás, amely a fejlődő világ túlnépesedése, a fejlett világ öregedő társadalma, és a kihasznált természeti erőforrások, a fosszilis energiahordozók várható kimerülése miatt halaszthatatlan válaszokat kíván, az éhínség, a járványok vagy egy egész világra kiterjedő háború megakadályozásának érdekében – történik mindez a szűkösség problémájának erősödése következtében. A társadalmi és politikai kihívás mindezek következménye.

A népességarányához mérten világszintű össztermékhez jelentősen hozzájáruló európai, valamint az észak-amerikai régió országainak nagy hányadában a szociális kiadások extrém mértéket öltenek, összehasonlításban a világ többi régiójához képest. A centrum és a periféria viszont soha ilyen közel nem állt egymáshoz abban a tekintetben, hogy milyen mértékű és sebességű információáramlás zajlik köztük, valamint hogy milyen könnyű az átjárhatóság és az utazás közöttük.

Az „észak és dél” problémája, valamint a társadalom vertikális átjárhatatlanságának megmerevedése globális szintre helyeződött. Ezzel párhuzamosan globalizálódott a lázadás lehetősége: a terrorizmus technológiai eszközei, hatóköre, valamint egy terrorszervezet szervezhetőségének lehetőségei minden korábban látott mértéknél könnyebben bővültek, az élehetlenné vált régiókból való elvándorlás sosem volt ilyen könnyen kivitelezhető. Ezek miatt a globális kihívások előbb váltak határok nélküli utazóvá, mint a rájuk teremtett megoldások – már ha léteznek egyáltalán.

A globális kihívások keletkezésének tempója messze meghaladja a rájuk adott megoldások keletkezésnek tempóját, és ez társadalmi feszültségeket okoz. Emiatt megkérdőjelezzük a korábbi társadalmi berendezkedés, sőt, vitát keztek az eleddig elfogadottnak tekintett emberi együttélési formákról, rendfenntartásról, nemzetbiztonságról, politikai rendszerekről, demokratikus intézményrendszerről, az emberek jogairól és kötelességeiről. A könyv a lehetséges útjainkat elemzi.

A könyv egyike azoknak az írásoknak, amelyek lehetséges jövőnk alternatíváit, valamint azok előnyeit és hátrányait sorakoztatja fel. Az olvasóban pedig talán öntudatlanul is feléled az önkénynek és a megmerevedett társadalmi viszonyoknak, a közösségben való vertikális mozgás korlátozásának, valamint az erőforrások központi elosztásának és a saját sorsára hatni diktatórikus viszonyok kialakítása miatt képtelen polgár képének elutasítása.

Amennyiben a fent vázolt hatalmi és társadalmi rendszerek hibáiból képesek vagyunk tanulni, közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy e művek szerencsétlenül járt társadalmainál okosabb és mind szélesebb tömegek számára élhetőbb jövőt képzeljünk el az emberiségnek, és talán afelé az elhatározás felé is teszünk egy lépést, hogy a központi hatalomból addig kényszerítsük ki a demokratikus működést, a jogállami normákat és az emberi méltóság minde nekfelett való tiszteletét, amíg nem késő.